

ВАСИЛЬ СТЕПАНОВИЧ ПОПОВ І ЙОГО КНИЖКОВЕ ЗІБРАННЯ В НАУКОВІЙ БІБЛІОТЕЦІ ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМ. В. І. ВЕРНАДСЬКОГО¹

КНИЖКОВІ СКАРБИ УКРАЇНИ

ОЛІ особистих бібліотек, після того як вони втрачають своїх власників, складаються по-різному. Їх роздаровують вроздріб, вливають в інші книжкові колекції, передають кудись на збереження, а часом, на жаль, про них забувають.

Будь-яке книжкове зібрання створюється роками, тому у ньому відзеркалюються плин часу, зміни політичних епох, історичних особистостей, різних світоглядів. Воно відбиває й віхи у житті своїх власників. І чим більш непересічною людиною є збирач, тим цікавіше його бібліотека. Як правило, бібліотеки дворян прикрашають прекрасні опрацювання, що виконані на замовлення з використанням сап'яну, оксамиту, муару. А всередині книг – ескібриси, дарчі написи, присвяти від авторів, перекладачів, видавців.

Саме таке книжкове зібрання кінця XVIII – початку XIX століття належало дійсною таємною раднику Василю Степановичу Попову. Особистість цієї людини заслуговує на особливу увагу.

Народився Василь Степанович у 1745 році в родині колезького асесора в Казанській губернії. Після закінчення Казанської гімназії він вступив на канцелярську службу по військовому відомству до графа М. Панина, де його здібності було відразу ж помічено. А мистецтво В. Попова викладати канцелярські папери зацікавило князя В. Долгорукова-Кримського. З 1771 р. Василь Степанович перебував у нього на службі управителем канцелярії. Після смерті князя у 1782 році В. Попов знаходить собі нового покровителя в особі князя Г. Потьомкіна, який відразу оцінив його, побачивши незвичайну старанність до справ. Василь Степанович став незамінною людиною для князя. Завідував його канцелярією, здійснював листування з багатьма відомими людьми, брав на себе рішення службових і приватних справ Г. Потьомкіна. От що згадував про В. Попова секретар Катерини II А. Грибовський: «...новий секретар його не знав майже своєї квартири і мало роздягався, а безвихідно майже знаходився в канцелярії, що була в одних покоях із Князем, готовий будучи у всяку годину ночі, які Князь часто проводив від безсоння без сну, у всій формі перед ним з'явитися як швидко він його запитає. Цим засобом і швидким та точним виконанням справ здобув він у Князя, майже необмежену довіру, котрою до самої смерті користувався»².

Після смерті Г. Потьомкіна В. Попова удостоїла своєю довірою сама Катерина II, взявши до себе у служіння. Зайнявши при дворі видне місце, Василь Степанович почав впливати на державні справи. Д. Бантиш-Каменський згадував про нього як про людину з добрим серцем, писав, що він «був любимим, поважаним співвітчизниками і цурався ганебною гордості. Доповідаючи Катерині про нещасних, проливав він слюзи невдавані і схилья до милості Монархиню»³.

Протягом короткого часу імператриця призначала В. Попова на відповідальні посади – він був начальником комісії прохань і гірського корпусу, імператорського кабінету, завідував Коливанським і Нерчинським гірськими заводами.

Втім, як усяка непересічна особистість, Василь Степанович Попов залишив про себе суперечливі думки і судження. У нього були могутні захисники і численні вороги, його поважали, цінували і в той же час йому заздрили, а після смерті Г. Потьомкіна неодноразово намагалися розтопати й принизити. Так, при Павлові I В. Попов був за доносом одного недоброзичливого звільнений зі служби і відданий до суду. Він залишив Петербург та оселився в селі, де займався господарством, проте, стежачи за усім, що робилося в Петербурзі.

У 1803 році про нього згадав імператор Олександр I і доручив керування різними галузями державних справ.

У 1818 р. він був обраний почесним членом Імператорської Академії наук, через рік призначений головою Департаменту духовних і цивільних справ Державної Ради. Помер Василь Степанович Попов 5 листопада 1822 р. у віці 77 років.

Князь О. Суворов, який добре знав В. Попова, так згадував про нього: «Він бул славною, чесною людиною, у справах спритний і досвідчений, легкодоступний, без усякої гордості, ... охоче приймав участь у нещасних, він умів здобути загальну повагу і любов»⁴.

Обласканий імператрицею, В. Попов одержав від неї в подарунок землі в Катеринославській, Херсонській губерніях і у Криму. Неподалеку від Сімферополя йому було подаровано Тавельську долину.

У Тавелі Василь Степанович побудував селище, православну церкву, займався господарством. Тут же знаходилися його багата бібліотека та архів.

Бібліотека В. Попова складалася з двох частин. Багатий історичний архів із багатьма унікальними рукописами зберігався у с. Решетилівка Полтавської губернії. За твердженням багатьох істориків, до його складу ввійшла і частина бібліотеки князя Г. Потьомкіна. Серед найбільш цікавих рукописів можна відзначити літописи, хронографи; збірки різних міркувань про устрій Російської держави. Тут було зібрано надзвичайно багатий матеріал, що відноситься до Єкатерининської епохи: різні фінансові папери, документи щодо чорноморського адміралтейства, з військових питань років другої Турецької війни, а також ті, що розповідають про стан і управління Новоросійським краєм, Малоросією і Кримом.

Рукописне зібрання нараховувало близько 1 000 назв, а власне бібліотека включала до 1 200 назв петровських видань, російських друкованих творів XVIII – першої чверті XIX століття, комплекти карт та планів і до 1 000 назв книжок іноземними мовами.

Інтерес до цього архіву був величезний, і в середині XIX століття деякі матеріали з нього («Прошение малороссиян императору Петру I») було опубліковано у журналі «Русский Архив»⁵. Архів В. Попова зацікавив і професора київського університету А. Ставровського, який у часописі «Киевская Старина» опублікував низку документів стосовно української історії («Материалы для истории б. Запорожья»)⁶.

Працював з архівом В. Попова і член Одеського товариства історії та старожитностей М. Мурзакевич. Деяко з цього матеріалу («Поденная записка путешествия кн. В. М. Ю. Долгорукова в Крымский полуостров 1774») згодом було опубліковано⁷.

У 1887 році більшу частину цього унікального зібрання документів придбала Імператорська Публічна бібліотека.

Понад 140 примірників з Тавельської садиби В. Попова та архівні документи було перевезено 1918 року до новоствореного Таврійського університету, щоб зберегти їх від зникнення в горні громадянської війни. Георгій Володимирович Вернадський, учений історик, син відомого вченого, академіка Володимира Івановича Вернадського (ректора Таврійського університету у 1920-1921 рр.), так згадував про це: «Від А. І. Маркевича я довідався, що в маєтку Тавель зберігається великий найцінніший історичний архів В. С. Попова, правителя канцелярії Потьомкіна. Тому що час був непевний (йшла громадянська війна і можна було побоюватися, що вона торкнеться і Криму), ми визнали за необхідне перевезти цей архів в університет, як найбільш надійне місце для його збереження... Так архів був врятований і я почав потроху його розбирати»⁸.

Усі книги в зібранні В. Попова мають особливу оправу, тому помітно відрізняються від інших видань бібліотеки Університету. Крім того, всі вони мають монограму «В. П.» в овалі, відтворену золотом на шкірі оправи.

Книжкова колекція, що потрапила до бібліотеки Таврійського університету, хоча й невелика, але за своїм складом досить різноманітна. В ній можна зустріти літературу з багатьох галузей знання. Значне місце в зібранні посідають праці з історії – російської і всесвітньої. Це і 6-томне видання «Исторической библиотеки Диодора Сицилийского» (СПб., 1774), що вийшло тиражем усього 300 прим., і «Записки Екатерины II, касательно российской истории» (1787), і 3 томи з 10-томного видання «Истории XIII столетия...» (1804-1807). Зустрічаються тут і праці Л. Ейлера, Е. Б. Кондильяка, Г. Рейналя, цікаві роботи з географії, зокрема географічний словник Ж. Ладвока, спогади Т. Кобецо, подорожі Ф. Леваяна і т. ін.

Художня література представлена творами російського і французького класицизму, а також декількома книгами англійського письменника, основоположника сімейно-побутового роману С. Ричардсона.

З бібліотеки В. Попова до нас дійшли і одні з перших книг про Крим: праця К. І. Габлиця «Физическое описание Таврической области по ее местоположению и по всем трем царствам» (1785), по приналежності якої до колекції свідчить, насамперед, особита оправу. А друга книга – «Путешествие в Крым и Константинополь в 1786 году миледи Кравен» Е. Кравен (1786).

¹ Цитати у статті подано в редакції автора.

² Грибовский А. Записки о Екатерине Второй, состоявшего при ея особе статс-секретаря и кавалера Адриана Моисеевича Грибовского. – М., 1847. – С. 80-81.

³ Бантыш-Каменский Д. Н. Словарь достопамятных людей русской земли... – М., 1936. – Ч. 4. – С. 172-176.

⁴ Время и судьбы. – 1991. – Вып. 1. – С. 158-179.

⁵ Русский Архив. – 1864. – Т. 5. – С. 207-217.

⁶ Киевская Старина. – 1883. – Т. 3. – С. 322-339.

⁷ Записки Одесского общества истории и древностей. – 1872. – Т. 8. – С. 182-187.

⁸ Вернадский Г. В. Крым. Воспоминания // Крым. архив. – 1994. – № 1. – С. 30

Завдяки знайомству В. Попова з багатьма відомими людьми Росії в його колекції є книги з унікальними автографами. Серед них, зокрема, «Путешествие вокруг света в 1803, 4, 5 и 1806 годах» (М., 1809-1812) з дарчим написом Івана Федоровича Крузенштерна: «Его превосходительству Василию Степановичу Попову от сочинителя в знак высокопочитания».

В. Попов був знайомий і з Петром Федоровичем Кабановим, відомим збирачем та знавцем вітчизняної історії стародавностей і родичем Г. Потьомкіна. Завдяки цьому в його бібліотеці з'явилася багатотомне видання Ж. Ф. Лагарпа «Лицей, или Курс древней и новой литературы» (СПб., 1810) у перекладі П. Кабанова. На одному з томів є такий напис: «Для библиотеки Его высокопревосходительства Василия Степановича Попова, почтеннейше от переводчика. Сентябрь 25 года 1810. Прочие четыре части доставлены будут в свое время, по отпечатании оных».

В. Попов зробив внесок і у розвиток бібліотечної справи, адже він стояв у джерел створення Російської національної бібліотеки. Як відомо, Катерина II доручила йому стежити не тільки за її будівництвом, але й за прийманням книг, їхнім розбиранням та обліком.

Переглядаючи фонд іноземних видань нашої бібліотеки, ми нашоувнулися на знайомі оправи: та ж коричнева шкіра, золоті тиснені вази і птахи на корінцях багатьох книг. Тільки трохи інші ініціали в золотому овалі – «В. Р». Але якщо відтворити французькою мовою ім'я Василь Попов, то ми одержимо «Vazile Popov». Таких книг у фонді 340 примірників. Серед них – 38 томів французького біолога кінця XVIII століття Ж. Бюффона «Histoire naturelle generale et particuliere» (1786). Це малоформатні книги у традиційних індивідуальних оправах із прекрасними ілюстраціями.

Становить інтерес також художня література – зібрання творів Ж. Ж. Руссо (27 томів), «Кабинет фей, или избранное собрание сказок» (32 томи), твори Фрідріха II у віршах і прозі (1789).

Історична література представлена такими книгами, як: «История Византийской империи» (1780), «История испанской революции» (1787). «Тайные воспоминания о французской революции» (1780), «Жизнь маршала Ришелье» (1791) і велими цікаве видання «Истории» Поліба (1774) з чудовими ілюстраціями, планами.

Зустрічаються дуже захоплюючі книги подорожей. Серед них заслуговує на увагу «Краткое изложение всемирной истории путешествий» («Abreege de l'histoire geeneerale des voyages, contenant...», Париж, 1785). Це багатотомне видання (21 том), де розповідається про екзотичні і багаті на пам'ятки культури країн, в яких побували мандрівники, описуються менталітет, звичаї, релігія, наука і мистецтво багатьох народів. У першому томі дається перелік усіх ілюстрацій, що зустрічаються в тексті, наводиться повний зміст усіх томів (наприклад, 8-й том присвячений Азії, 9-й – Сибіру, у 18-му томі описується Камчатка, а у 20-му йдеться про подорож Кука); за абеткою подаються основні теми (поняття) з посиланнями на том і сторінку. На прекрасно виконаних чорно-білих гравюрах представлено побутові сценки, обряди і т. ін.

Не менш цікаве видання «Путешествие по Рейну от Майянса до Дюссельдорфа» («Voyage sur Le Rhin depuis Mayeence jusqu'a Dusseldorf», 1791). Книга відкривається прекрасною гравійованою картою, на якій зображено Рейн із населеними пунктами на його берегах. І далі розповідь про річку ілюструють прекрасні мальовничі гравюри.

Колекція включає також книги «Различныя произведения Попа» (1767), тлумачний словник з природознавства (1791), мемуари Товариства фізичних наук у Лозанні (1781) і ще багато цікавих видань, що чекають на своїх читачів.

Старовинне зібрання документів із бібліотеки Василя Степановича Попова і сьогодні є безцінним джерелом відомостей про життя, наукові та культурні здобутки, суспільну думку кінця XVIII – початку XIX століть.

ПЕДАГОГІЧНІ ЧАСОПИСИ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ У 20–30-ті рр. ХХ СТОЛІТТЯ (Загальний огляд)

УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРОЛОГІЯ

В. Лоечко

ВАЖЛИВОЮ складовою усієї системи преси є педагогічні часописи. Вони – неодмінні супутники педагогічного процесу, інформують про його хід, особливості тощо. Аналіз педагогічної преси певного періоду дає можливість прослідкувати розвиток освітньої політики держави та її основні напрями. Незважаючи на важливість і велику кількість фактичного матеріалу, педагогічні журнали до цього часу розглядалися науковцями, зокрема М. Романюком, лише в контексті розвитку періодики взагалі.

У пропонованій статті на основі збірника ретроспективної бібліографії [4] здійснено аналіз особливостей виходу та функціонування педагогічних часописів у 20–30-ті роки ХХ століття в контексті соціокультурних умов того часу.

Радянські органи влади приділяли значну увагу розвитку освіти. 2 липня 1919 урядом УСРР було ухвалено «Положення про єдину трудову школу», де закріплювалось обов'язковість і безоплатність навчання дітей віком від 7 до 16 років, спільне навчання хлопчиків та дівчаток, викладання предметів рідною мовою, політехнічний характер освіти. Наприкінці 1920 р. в Україні налічувалося 22 тис. шкіл, де навчалось 2 млн. 250 тис. учнів, половина з них – українською мовою. Щодо безпритульних дітей, кількість яких зросла протягом перших післяреволюційних років, то їхнє виховання регулювалося «Декларацією про соціальне виховання дітей». Було організовано дитячі будинки, проводився збір коштів для допомоги сиротам і безпритульним.

Питаннями освіти займався Народний комісаріат освіти (Наркомос).

Для підготовки вчителів впродовж 1920 р. було відкрито 20 педінститутів, 48 педагогічних технікумів, майже 100 учительських курсів.

У системі вищої освіти скасували існуючі університети і створили на їхній базі кілька самостійних спеціалізованих інститутів. Станом на 1920 р. в УСРР діяло 38 інститутів, де навчалися 57 тис. студентів.

У 1920 році було утворено професійно-технічні школи, робітфаки, курси, позашкільні установи. Кількість закладів професійної освіти становила 665 профшкіл та 13 робітфаків, де здобували фах 60 тис. студентів.

Система освіти, затверджена Наркомосом УСРР для різних вікових груп, мала такий вигляд:

- а) для дітей від 4 до 8 років – дитячі комуни;
- б) від 8 до 15 – загальнонавчальна освіта та єдина трудова школа;
- в) від 15 до 18 років – професійна освіта, що була представлена 2–3-річними профшколами та технікумами, де отримували медичну, технічну, агрономічну, соціально-економічну спеціальності;
- г) від 18 до 22 років – навчання в інститутах (педагогічних, агрономічних, технічних, соціальних, економічних і т. ін.);

д) від 23 до 25 років – навчання в академіях, де готували вчених – педагогів, агрономів, інженерів, економістів, лікарів, мистецтвознавців [7].

У 1920 р. було розроблено і перший навчальний план для середніх шкіл. Основні його положення були такі: побудова нової системи освіти, ліквідація неписьменності (створено товариство «Геть неписьменність»), українізація освіти.

Тенденції до загального охоплення населення навчанням та підготовки фахівців з робітничого середовища продовжилися і в 30-ті роки. Однак у цей часовий проміжок відбувається згортання процесу українізації.

28 серпня 1930 р. ВУЦВК і РНК прийняли постанову «Про загальне обов'язкове навчання», «Положення про республіканські, обласні, районні, міські, селищні і сільські комітети сприяння загальному обов'язковому початковому навчанню».

Поступово середня освіта набуває уніфікації. У 1928–1930-х рр. значного розповсюдження набули фабрично-заводські семирічки (ФЗС) та школи колгоспної молоді (ШКМ). У програмах було збільшено кількість годин математики та технічних дисциплін за рахунок скорочення гуманітарних предметів.

Нові підходи до організації системи освіти потребували обговорення на сторінках фахових часописів. Це зумовило виникнення у період 1918–1919 рр. журналів з педагогічної тематики («Бюлетень Відділу народної освіти Полтавського губвиконкому» (Полтава, 1919, зафіксовано № 1–4), «Вільна Українська школа» (К., 1918–1919), «Народна освіта» (К., 1919, зафіксовано один номер), «Народное просвещение» (К., 1919, зафіксовано № 1, 2), «Освіта» (Кам'янець на Поділлі, 1918 № 1–3), «Студенческий вестник» (К., 1919, зафіксовано один номер), «Учитель и школа» (Х., 1919, зафіксовано № 1–4). Як бачимо, існування часописів було короткотривалим, однак їхня поява стала важливою для розвитку педагогічної преси. Питання, що в них порушувалися, – формування нового типу освіти, демократизація освітнього процесу та його спрямованість на все населення, нові підходи до викладання предметів – були актуальними для того історичного періоду.

Протягом 20-х рр. в УСРР, за даними вищезазначеного збірника ретроспективної бібліографії [4], утворено 85 нових педагогічних видань. З них українською мовою – 63, російською – 17. Крім цього, виходили часописи польською мовою – «До світла»/«До святла» (К., 1927–1928), єврейською – «Педагогічний бюлетень»/«Педагогішер бюлетень»